

Diyamet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Mezhebî Tutum ve Eğilimler

The Sectarian Attitudes and Tendencies on the Editions of the Presidency of Religious Affairs

● Mehmet Saffet SARIKAYA^a

^aİslam Mezhepleri Tarihi AD,
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Isparta

Received: 16.01.2018

Received in revised form: 10.02.2018

Accepted: 15.02.2018

Available online: 04.09.2018

Correspondence:

Mehmet Saffet SARIKAYA
Süleyman Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi AD, Isparta,
TÜRKİYE/TURKEY
msaffets@yahoo.com

ÖZ Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de İslam diniyle ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle görevli bir kamu kuruluşudur. Türkiye’deki mezhebî yapının farklılığı dikkate alındığında DİB’in din hizmetlerini yürütme ve toplumu aydınlatma konusunda takındığı mezhebî eğilimleri de önem arz etmektedir. Nitekim özellikle 1990’lı yıllarda Alevilerce DİB’in Sünnî/Hanefiliğine vurgu yapılarak kendilerinin de din eğitimi ve din hizmetleriyle ilgili talepleri dile getirilir. Bu makalede DİB yayınları üzerinden kurumun mezhebî tutum ve eğilimleri ele alınacaktır. Bunu yaparken önceki çalışmaları göz önünde tutarak malumu ilam etmek yerine 2000’li yıllardan sonra yapılan yayınları esas alan bir söylem analize gayret edilecektir. DİB’in yayınları on ayrı seride bin iki yüzden fazla çeşitliliğe ulaşır. 2017 Yayın Kataloğunda ise 318 çeşit eser yer alır. Başkanlık uzun yıllardır farklı kesimlere hitap eden süreli yayınlarını da sürdürmektedir. Ayrıca 1993 yılından itibaren altı Din Şurası düzenlenerek bildiriler ve Şura kararları kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezhep; DİB yayınları; DİB süreli yayınları; din şuraları

ABSTRACT The Presidency of Religious Affairs is a public institution that is responsible for carrying out the works related to Islamic religion in Turkey and enlightening the society about religion and managing of the places of worship. When considering the differences in the structure of sectarianism in Turkey, it is important that the sectarian tendencies of the Presidency of Religious Affairs about carrying out the religious services and enlightening the society. As a matter of fact, especially in the 1990s, Alavis’ demands for religious education and religious services is expressed by being emphasised the Sunni/Hanafi structure of the Presidency of Religious Affairs. In this article, the attitudes and tendencies of the institution will be discussed by considering the publications of the Presidency of Religious Affairs. In doing so, it will be tried to analyze a discourse based on publications made after the year 2000 instead of knowing the previous studies. The Presidency of Religious Affairs’ publications reach more than one thousand and two hundred in two different series. There are 318 kinds of publication in the 2017 Publication Catalogue. The Presidency is also continuing its periodical publications addressing different sections for many years. In addition, six Religious councils have been organized and their decisions have been shared with the public since 1993.

Keywords: Sect; Presidency of Religious Affairs’s publications; periodical publications; religious councils

Diyamet İşleri Başkanlığı (DİB), Türkiye’de İslam diniyle ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle görevli bir kamu kuruluşudur. DİB, Cumhuriyet Türkiye’sinde kurumsal yapısı, hizmet kadrosu, hizmet alanları, devletle, hükümetlerle ve toplumla ilişkisi gibi hususlar dikkate alınarak üzerinde en fazla tartışma yapılan ve sorulara muhatap olan kurumların başında gelir.

Mevcut yapısından dolayı hakkında akademik çalışmalar yapılmakta, belli periyotlarda araştırma raporları yayımlanmaktadır. Nitekim YÖK'ün tez taramayla ilgili web sayfasında “diyanet” anahtar kavramıyla yapılan taramada 1990 sonrası 12 doktora, 53 Yüksek lisans tezi yapıldığı görülmektedir. Yine, örneğin TESEV'in 2006 yılında DİB'i ve İHL'yi konu edinen bir araştırma raporu¹ ve dolaylı olarak DİB'i de ilgilendiren farklı tarihlerde yapılan dört ayrı araştırma raporu² bulunmaktadır. Üniversitelerdeki makale, bildiri, sempozyum, çalıştay türü çalışmaları, resmi ve sivil farklı kurumların ilgili faaliyetlerini dikkate alırsak bu sayının çok daha fazla olacağı aşikardır.

Bu makalede DİB yayınları üzerinden kurumun mezhebî tutum ve eğilimleri ele alınacaktır. Mezhebi tutumla kast ettiğimiz, Başkanlığın İslam üst kimliğini mi dikkate aldığı yoksa alt kimlik unsuru olarak bir mezhebe mi yöneldiği ve alt kimlik unsurları olan farklı mezheplere bakışının neliğidir. Konunun dini zihniyetle doğrudan alakası bulunmakla birlikte bir zihniyet analizine girişmek yerine, makale sınırları içinde somut mezhep kavramı ve mezhebi farklılaşmaları ifade eden dini gruplarla ilgili metinler esas alınacaktır. Yine günümüz Türkiye'sinde toplumda müntesipleri bulunan, kimi zaman DİB'e alternatif gösterilen ve Sivil Toplum Örgütleri olarak sunulan tasavvuf kökenli dini gruplarla ilgili DİB'in yayınlarına yansıyan yaklaşımları da değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken önceki çalışmaları göz önünde tutarak malumu ilam etmek yerine 2000'li yıllardan sonra yapılan yayınları esas alan bir söylem analizine gayret edilecektir.

DİB yayınlarına bakıldığında ilgili kanunların kendisine verdiği yetki alanı çerçevesinde yazılı ve görsel yayın faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Başkanlığın yayınları on ayrı seride bin iki yüzden fazla çeşitliliğe ulaşır.³ Başkanlığın 2017 Yayın katalogunda yayınlar (318 çeşit); Kur'an-ı Kerim ve Mealler (26 çeşit), Kaynak Eserler (18 çeşit), İlmi Eserler (65 çeşit), Mesleki Kitaplar (14 çeşit), Edebi Eserler (15 çeşit), Çocuk Kitapları (84 çeşit), Halk Kitapları (66 çeşit), Cep Kitapları (5 çeşit), Sanat Eserleri (4 çeşit), Türk İslam Büyükleri (1 çeşit) ve Kartelalar (20 çeşit) şeklinde sıralanır. Bu kitaplar içinde özel konulu ilmiyelerin dışında ondan fazla eser mezhebî konuları içermektedir. Bu yayınların yanında daha önceki yıllarda yayımlanmakla birlikte katalogda yer almayan eserler de vardır. Kitap türü eserlerle birlikte, *Aylık Dergi*, *Haber Bülteni*, *İlmi Dergi*, *Aile Dergisi* ve *Çocuk Dergisi* şeklinde periyodik yayınların da sürdürüldüğü görülmektedir.

Yine ilkinin 1993 yılında yapıldığı düzenli olarak beş, 15 Temmuz 2016 sonrası yapılan Olağanüstü Din Şurası dâhil altı Din Şurası'nın bildiri kitapları ve Şura kararlarının da konumuzla doğrudan ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Başkanlık ayrıca 2015'te DAES, 2017'de FETÖ raporu yayımlamıştır.

1. DİB YAYIMCILIĞININ HUKUKİ ALTYAPISI

Resmi kurum olarak DİB'in de faaliyetlerinin hukuki bir yapıya nispet edildiğini dikkate alarak ilgili kanun ve yönetmelikleri zikretmek faydalı olacaktır. DİB, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı “Şer'iyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekaletleri'nin ilgasına dair kanun”la birlikte kurulur. Bununla birlikte Başkanlık 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ile teşkilat yasasına kavuşur. Bu yasada 1 Temmuz 2010 tarih ve 6002 sayılı “Diyanet

¹ İrfan Bozan, *Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum Diyanet İşleri Başkanlığı*, TESEV Yay., İstanbul, 2007.

² http://tesev.org.tr/tr/raporlar/?calisma_alani_id=251 (18.10.2017)

³ Yüksel Salman, “Dini Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları”, *Diyanet Aylık Dergi*, 300. sayı Aralık 2015, Ankara, s. 8; Faruk Görgülü, “Dini Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız” *Diyanet Aylık Dergi*, 300. sayı Aralık 2015, Ankara, s.25.

İşleri Başkanlığı Kurulu ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile yeni düzenlemelere gidilir. Bu kanunlarda Başkanlığın yayım faaliyetleri Din İşleri Yüksek Kurulu ve Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü’ne (bundan sonra DİYK ve DYGM kısaltmaları kullanılacaktır) bırakılır. Bu faaliyetler 4. Madde b fıkrasında:

“Dinî konularda telif, tercüme, inceleme ve araştırmalar yapmak, yaptırmak, ihtiyaç duyduğu konularda inceleme ve araştırma grupları oluşturmak, bu hususta yurt içi veya yurt dışındaki uzman kişi ve kuruluşlardan yararlanmak, gerektiğinde bu alanlarda hizmet satın almak ve sonuçlarını Başkanlığa sunmak,”

şeklinde açıklanır. Bunların dışında diğer fıkralarda dinî konularda kitap vb. neşirler, bilimsel toplantı, sempozyum, şura vb. çeşitli faaliyetlerinin yapılması, yayınlanması ve denetlenme yetkisi DİYK’nin görevleri arasında sayılır. Yine 7. maddenin ç bendinde teşkilat içinde yer alan DYGM’nin görevleri;

1. *“Toplumu din konusunda aydınlatmak amacıyla gerçek ve elektronik ortamda basılı, sesli ve görüntülü eserler hazırlamak, hazırlatmak, bunları inceleyerek yayımlamak, süreli yayınlar yapmak ve gerektiğinde ücretsiz yayın dağıtmak, dini bakımdan daha teferruatlı incelenmesi gereken eserleri Din İşleri Yüksek Kurulunun olumlu görüşünü aldıktan sonra yayımlamak.*
2. *Başkanlığın görev alanı ile ilgili konularda radyo ve televizyon yayını yapmak, radyo ve televizyonlarda yayınlanmak üzere programlar hazırlamak ve hazırlatmak, bu konularda Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve diğer yayın kuruluşları ile işbirliği yapmak ve gerektiğinde bu amaçla hizmet satın almak.*
3. *Yurt dışında yaşayan vatandaş, soydaş ve İslam dinine mensup topluluklara yönelik değişik dil ve lehçelerde yayınlar hazırlamak, hazırlatmak ve gerektiğinde bunları ücretsiz dağıtmak.”*

şeklinde sıralanır. DİB Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü’nün faaliyetleri ise halen 28.02.2012 tarihli ve 28218 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “DİB Yayın Yönetmeliği”ne göre sürdürülmektedir. Mezkur yönetmeliğin 1. Maddesinde amaç;

“Toplumu din konusunda aydınlatmak üzere Başkanlıkça yapılacak basılı, süreli, sesli ve görüntülü yayınların hazırlanması, incelenmesi ve basılması ile ilgili usul ve esasları belirlemek”

şeklinde ifade edilir.

Bu hukukî alt yapıyı dikkate aldığımızda DİB’in kanunda ifade edilen “toplumu din konusunda aydınlatma” görevinin önemli ölçüde DİYK ve DYGM tarafından üstlenildiği, başta Din Şuraları olmak üzere çeşitli bilimsel toplantılar yapıldığı, yazılı, görsel ve periyodikler şeklinde farklı yayınlar yaptığı anlaşılmaktadır.

2. DİB’İN MEZHEBÎ TUTUMUNA GENEL BAKIŞ

Türkiye’nin yeni rejiminde Osmanlı’dan tevarüs eden Şeyhülislamlık makamının sisteme eklemlendiği bir kurum olan DİB, ülkedeki Müslümanların inanç, ibadet ve ahlakla ilgili ihtiyaçlarını kamusal hizmet algısıyla herkese eşit ve tatmin edici bir şekilde sunulmasını benimser. DİB, İslam’ın yapısına uygun olarak kuruluşundan itibaren dini otorite olma iddiasından uzaktır. Bu tavrıyla, dini hizmetler alanındaki

sivil örgüt yapılanmalarında görülen ruhban sınıfı ve ruhani lider anlayışına karşı olduğu için kimi zaman bu sivil yapıların eleştirilerine maruz kalmaktan kurtulamaz. Özellikle 15 Temmuz 2016 sonrası medyaya yansıyan tartışmalarda bu durum açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin siyasî ve sosyal yapısında DİB, din-siyaset ilişkisi bağlamında çeşitli tartışmalara konu olduğu gibi gerek hizmet alanı, gerekse mezhebî tutumu bakımından bazı tartışmalara konu olur. Kuruluşundan itibaren İslam üst kimliğinde Kur'an ve Sünnet eksenli toplumu aydınlatmayı ilke edinen teşkilatın doğrudan bir mezhebî kimliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Konuyla ilgili ilk tartışmalar 1960 sonrası teşkilat yasasının gündeme gelmesiyle yakından ilgilidir. Kanun tasarısı hazırlanırken teklif edilen "Mezhepler Müdürlüğü", "*resmen tefrika yolları(nın) açılmış olabil(eceği)*" endişesiyle eleştirilir ve reddedilir. 1982 Anayasası 136. maddede;

"Genel idare içinde yer alan DİB, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir"

denilerek, mezhepler ve siyaset üstü duruşa vurgu yapılır.⁴

Bu genel vurguyu yayın faaliyetlerinde de yakinen görmek mümkündür. Halkı sahih dini bilgilerle aydınlatma hedefine uygun olarak yayımlanan kitaplar öncelikle Kur'an ve Sünnet temelli eserlerdir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tefsir ve hadis kitaplarının yayınlanması gibi, bir heyet tarafından kaleme alınan *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (2005) ve bir proje çerçevesinde geniş katılımlı bir akademik kadro tarafından hazırlanan *Hadislerle İslam* (2014) çalışması yayımlanır. Yine, örneğin Halk Kitapları serisinde Kur'an, Sünnet, Hz. Peygamber konulu yayınlarda hoşgörü, bir arada yaşama tecrübesi, İslamofobi, diğerkâmlık, merhamet, din ve özgürlük, insan ve sosyal hayatla ilgili eserlere yer verildiği görülmektedir. Yine *Diyanet Aylık Dergi*'nin yayın anlayışına bakıldığında ele alınan konular itibariyle birlik ve beraberlik vurgusu, fitne, nifak, ihtilaf ve tefrikanın zararları sıkça vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte genel yayınlar açısından bakıldığında ülkenin sosyal ve mezhebî yapısına uygun olarak konular Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat eksenli ve çoğu kere Hanefî bir anlayışla işlenmektedir. Yayınlar açısından da bunu gözlemek mümkündür. Nitekim 2000 öncesi yıllarda yayınlanan eserler arasında -telif ve tercüme- sekiz kitap doğrudan Hanefilik ve Maturidiliği konu edinen eserlerdir. Bunun yanında İsmaililik ve Bahailik hakkında tercüme edilen birer eser, Nurculuk hakkından 24 sayfalık bir kitap ve iki *Şafî İlmihali* yayımlanır.⁵ 2000'li yıllarda da Hanefî geleneğine uygun din anlayışının devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, inanç ve ibadet konularının ele alındığı serilerde konular Sünnî geleneğe uygun olarak altı inanç esası ve beş ibadet esası bağlamından ele alınır. Yayınlanan eserler arasından *İmam Ebu Hanife ve Hanefî Mezhebi* (2015), *Eş'ari* (2017), *Gazzâli* (2017) *Pezdevî'nin Kelami Görüşleri* (2010) gibi monografik kitaplar tamamen Sünnî içerikli eserlerdir. Yine İlmihal kitaplarında konular Hanefî temelli ele alınır ve kimi zaman diğer Sünnî mezheplerin farklı görüşlerine de yer verilerek anlatılır. Bu durum ülkenin genel mezhebî yapısına uygun bir tavır olmakla birlikte yukarıda ifade edilen mezhepler üstü, İslam dinini esas alan tavrı zedelemektedir. Nitekim 1980 sonrası Alevilikle ilgili tartışmalar bağlamında DİB'in Sünnîliği sıklıkla vurgulanarak gündeme getirilmiştir.⁶ Gerçekten de Alevi-

⁴ Sönmez Kutlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri" *Dini Araştırmalar*, 2009, c. 12, sayı: 33, s. 110-111.

⁵ Mehmet Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1994, c. 30, sayı: 4, s. 91-128.

⁶ Sönmez Kutlu, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla İlişkileri", s. 111-113.

liğe yönelik doğrudan bir neşir söz konusu değildir. Ancak son onlu yıllarda DİB'in yan kuruluşu olarak kabul edilebilecek Türkiye Diyanet Vakfı vasıtasıyla bazı yayınlar ve Alevî-Bektâşî Klasikleri serisi (15 kitap) yayımlanmıştır.

Bu genel duruma rağmen DİB'in son onlu yıllarda Hanefî temelli yayınlar yanında Türkiye'nin sosyal şartlarına göre farklı mezhebi dağılımlara da yöneldiğini söylemek mümkündür. Özellikle Şafî ve Caferî İlmihali'nin yayını bunun somut göstergesidir. Bu eserlerle birlikte, muhtemelen Ortadoğu'daki gelişmeler ekseninde, mezhep gerçekliği dikkate alınarak, mezhep olgusuna vurgu yapan yayınları göz ardı etmemek gerekir. DİB'in bu tavrının ilk tezahürlerinin 2007'de ilk baskısını yapan *Yaşayan Dünya Dinleri* adlı eserle başladığını söylemek mümkündür. İslam dışındaki dinlerin varlığı gerçeğinden Müslümanlar arasındaki mezhep farklılıklarının varlığı gerçeğine geçilerek çeşitli yayın faaliyetlerine girer. Mezheplerle ilgili *Diyanet Aylık Dergi*'de yer alan sayı konuları ve çeşitli makaleler yanında DİYK 09.04.2015/08 sayılı kararıyla geçtiğimiz yıl (2016) DİB yayınları arasında neşredilen Halil İbrahim BULUT'un *İslam Mezhepleri Tarihi* eseri⁷ bu anlamda dikkat çekicidir.

Esasen ilk baskısı, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*⁸ adıyla yapılan bu eser, ilk baskısının gözden geçirilmiş halidir. Piyasada benzer adlı ondan fazla İslam Mezhepleri Tarihi'yle ilgili eser bulunmasına rağmen DİB'in bu eserin yayımını tercih etmesi öyle anlaşılıyor ki kurumun resmi kabbulleriyle örtüşmesi nedeniyledir. Genel olarak tali kaynaklar kullanılmakla birlikte eserde Sünnîliğin dışındaki mezhepler mümkün olduğu kadar güncel durumlarına işaret edilerek ele alınır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi de DİB'in diğer yayınlarındaki Sünnîlik algısına uygun bir anlatımla incelenir. Örneğin, Hz. Peygamber sonrası halife seçiminde Hz. Ebû Bekir'in "*İmamlar Kureyş'tendir*" sözünü nakletmesi delil olarak kullanılır⁹ ve yakın dönemde yapılan bir çalışma¹⁰ göz ardı edilerek geleneğe uygun bir anlatım benimsenir. Yine Ehl-i Sünnet adlandırması açıklanırken;

*"Sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in kendi sünnetine ve Hulefâ-i Raşidîn sünnetine uymayı tavsiye eden ve en hayırlı neslin ilk üç nesil olduğunu belirten hadislerinden dolayı sahabe, tabiin ve tebei tabiin yolunu da içermiştir"*¹¹

denilerek geleneğe uygun bir izah benimsenir. Bu izahın yanında Ehl-i Sünnet, kelmâ bir bakış açısıyla Ehl-i Sünnet-i Hâssa ve Ehl-i Sünnet-i Âmme taksimiyle ele alınır.¹² Selefiyye alt başlığında erken dönemden itibaren Selefilîğe tarihsel bir arka plan oluşturulur. Bu süreçteki fikri değişim çok açık olarak ortaya konulmadığı için son yüz yıllarda Müslüman coğrafyada ortaya çıkan farklı dinî hareketler ilk dönem Selef-i Salihîn'in devamı gibi gösterilir.¹³ Dahası Vehhabiliğin kendine has özelliklerinden dolayı Selefilîğin devamı olarak kabul edilemeyeceği ifade edilirken¹⁴ Vehhabilik konusunun anlatımında bunun aksini gösteren ifadeler yer verilerek çelişkilere düşülür.¹⁵ Dolayısıyla klasik kaynaklarda farklı bir mezhep olarak algılanmayan ve yakın dönemde siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkan Selefilik bilinçli veya bilinçsizce tarihi bir zemin üzerinden meşrulaştırılır.

⁷ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 2016.

⁸ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.

⁹ H. İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 111-112.

¹⁰ M. Said Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2005.

¹¹ H. İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 220. Oysa bilimsel tarih yöntemi bakımından Hz. Peygamber (sav) *Hulefâ-i Raşidîn*'den söz etmesi mümkün değildir.

¹² Bu tasnif biçimi için bk. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1339, I, 96-97.

¹³ H. İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 234-236.

¹⁴ H. İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 236, dipnot:21.

¹⁵ H. İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 508,530.

DİB işlerinin yayımcılık faaliyetlerine bakıldığında başlangıçtan itibaren mezhepler üstü ve Müslüman üst kimliğine uygun yapılan yayınların son zamanlarda giderek belli bir mezhebi esas aldığını söylemek mümkündür. İlk bakışta hizmet alanına bağlı böyle bir gelişmeden söz edilse bile bunun başka amilleri de araştırılmalıdır. Öte yandan Orta Doğu'daki gelişmelerin ülkemize yansımaları bağlamında, Selefi eksenli grupların anlaşılmasıyla ilgili tarihle güncel arasında gelgitlerin bulunduğu ve konuyla ilgili henüz sağlıklı bir zihniyetin oluşmadığı görülmektedir.

3. DİN ŞURALARI KARARLARI VE ÖZEL RAPORLAR

DİB'in genel mezhebi tutumu, gelişen sosyal şartlara bağlı olarak düzenlenen Din Şuralarına yansımaktadır. DİYK tarafından ilki 1993'de yapılan Din Şurası daha sonra periyodik olarak 1998-2003-2009-2014 yıllarında yapılır, 15 Temmuz sonrasında ise olağan üstü bir toplantı sonucu ilgili gelişmeler hakkında kararlar açıklanır. Bu toplantıyla bağlantılı olarak da FETÖ kitabı hazırlanarak yayımlanır.¹⁶ Yine, 2015 yılında muhtemel kaygularla toplumu aydınlatmak için DAEŞ raporu yayımlanır.¹⁷

Din Şuralarında alınan kararlar DİB'in kanundan kaynaklanan hak ve yetki sınırları ve kurumsal yapısıyla uyumludur. Şuralarda, toplumsal ihtiyaçlar dikkate alınarak güncel bazı problemlerin dile getirilip, çözüm önerileri ve tekliflerin sunulup değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla DİB'in kuruluş amacına uygun ilk kaynakları referans alan ve toplumu aydınlatmaya yönelik İslam merkezli, mezhepler üstü din algısının kararlara da yansıdığı söylenebilir. Şu ifadeler açıkça bunu gösterir:

*"İrşad sırasında geçmişten günümüze intikal eden kültür mirasından elbette istifade edilecektir. Ancak, din görevlisi geniş bir görüşle rivayetleri Kur'an ve sahih sünnet çerçevesinde değerlendirerek tahkik etmeli ve topluma açık ve berrak bir İslam bilgisi halinde sunmalıdır"*¹⁸.

*"Problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnet'i esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır"*¹⁹

*"Sosyal bir gerçeklik olarak dinin, laiklik bağlamında devlet ve siyaset gereklilikleri içinde ele alınması kaçınılmaz olmakla birlikte, başta ülkemizde olmak üzere, dinselliğin alanı, temsil ve görünürlüğü konusundaki tartışmalara yansıyan üslup ve yön-temin verimli de olmadığı açıktır."*²⁰

2003'te yapılan Şura; münhasıran AB ve Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımızın problemlerine yönelik yapılırken 2009 Şura'sında modern hayatın getirdiği problemlere işaret edilerek yapılması gerekenlerle ilgili şu kararlar alınır:

*"Günümüzde örselenen dini duygu ve ihmal edilen maneviyat, insanlarımızı yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu nedenle, DİB'in hizmetlerinde, doğru bilgi kadar duygu eğitime de önem verilerek, duygu, düşünce ve davranış bütünlüğü içinde, İslam'ın temel kaynaklarından beslenen sağlıklı bir dindarlık anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılmalıdır."*²¹

¹⁶ Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı, DİB Yayınları Ankara 2017.

¹⁷ DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu, DİB Yayınları, Ankara, 2015.

¹⁸ I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993), c. 1-2, DİB Yayınları, Ankara, 1995, II, s. 702.

¹⁹ II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), c. 1-2, DİB Yayınları, Ankara, 2003, II, s. 682.

²⁰ IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009), c. 1-2, DİB Yayınları, Ankara, 2010, II, s. 1058.

²¹ IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, c. 2, s. 1059.

Bid'at ve hurafe, İslami canlılık arzusuyla şekillenen tecdid ve ihya faaliyetlerinin tarih boyunca mücadele ettiği çarpık din algılarının en başında gelmektedir. Dini duyguları yozlaştıran ve zayıflatan, gündelik hayatta da dinin apaçık mesajlarının önüne geçen bid'at ve hurafelere karşı, dinin ana kaynaklarının sahih bilgisi esas alınarak mücadele edilmelidir.”²²

2014'te yapılan Şura'da ise bölgemizdeki gelişmelere bağlı olarak alınan kararlarda mezhebî bölünmeler ve çatışmalara, farklı mezhebî algılardan kaynaklanan problemlerle ve ülkemizdeki tasavvuf kökenli dinî yapılanmalarla ilgili yaklaşmakta olan tehlikelere işaret eden ifadelere rastlanır:

“İslâm tarihinde çok sayıda itikadî ve fikhî mezheplerin, ekol ve anlayışların, özgün yorum ve dini tezahürlerin ortaya çıktığı bir vakiydir. ...Bu durum, İslâm'ın dinî düşünce alanında sağladığı özgürlük ortamını ve tevarüs ettiğimiz kültürel çeşitlilik ve zenginliği ifade etmektedir. Bu zenginlik, fiilî bir gerçeklik olarak kabul edilmeli ve çatışma aracı yapılmamalıdır.

...temel dini metinlerin anlaşılmasında her zamanın kendi şart ve ihtiyaçlarının da etkili olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir. Bu dar yaklaşım, modern hayatla, modern bilim ve zihniyetle bir hesaplaşmaya girişmeksizin dinî bilgiyi önceki asırlardaki çözümlerle sınırlandırarak dini, fer'î çözümlerden ibaret donmuş bir hayat tarzına hapsedmektedir. Bu anlayış sahipleri, kendi hakikatlerine ve dinî anlayışlarına inanmayanları, İslâm'ın ana yolunun tarih boyunca prensibi olan “Ehl-i kible tekfir edilmez.” düsturunu yok sayarak kolaylıkla tekfir etme cihetine gitmektedir.

İrfanî gelenek olarak da dillendirilen dinî yaklaşım ve tecrübelerin, Kur'an ve Sünnet ölçüleri içerisinde kaldığı müddetçe kişinin manevi bakımdan gelişimini sağladığı söylenebilir. Ancak bu tecrübenin, kişisel ve sübjektif olduğu ve herkesi bağlamaya cağı açıktır.

...Bilhassa tasavvufî düşüncenin kurumsallaşmasıyla oluşan bazı yapılar, zaman zaman etki alanlarını güçlendirme adına pragmatizme kayabilmekte ve varlıklarının devamı için dünyevî kaygılarla hareket edebilmekte, kurumsal güç ve çıkar güdüsü bireyin manevi tezkiyesinin önüne geçebilmektedir.”²³

Nitekim bir yıl sonra, 2015'te *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu* (40 sayfa) yayımlanarak illegal faaliyet gösteren bu terör örgütünün propagandaları yöntem ve teknikleri açıklanmaya çalışılır. Raporda:

“Ayet ve hadislerin bağlamından koparılarak ideolojik sloganlara dönüştürülmesi, temel İslami kavramların yapı bozumuna uğratarak içlerinin boşaltılması, İslami literatürde genellikle zayıf olarak kabul edilen apokaliptik rivayetler üzerinden bir kıyamet senaryosu kurgulanarak meşruiyet arayışı, kendilerine benzemeyenleri sapkınlık ve dinden çıkmakla suçlamaları gibi tali sorunlar da bu temel epistemolojik ve metodolojik sapmanın yansımalarından ibarettir.”²⁴

²² IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, c. 2, s.1060.

²³ <http://www2.diyaret.gov.tr/dinileriyuksekkurulu/Sayfalar/5DinSurasi.aspx> (17.11.2017)

²⁴ *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*, 8.

denilerek DAESH'in din anlayışı özetlenir ve örgütün Kur'an ve Sünnet anlayışı bütün çarpıklığıyla ortaya konulmaya çalışılır. Daha sonra örgütün tahrif ettiği dinî kavramlar olarak, insanın dokunulmazlığı, hilafet/İslam devleti, tekfir, el-velâ ve'l-berâ, cihat/emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker kavramlarını nasıl çarpıtarak, yanlış anlayıp yorumladıkları açıklanır.²⁵

Bununla birlikte, DİB'in *İşâretü'l-İcâz* (2014) ile başlayan diğer bazı risalelerle devam eden Said Nursi'ye ait eserleri yayımlaması oldukça manidardır.²⁶ Zira gerek V. Din Şurası'nda alınan kararlarda ifade edildiği gibi gerekse Başkanlığın resmî politikası bakımından tasavvuf kökenli dinî gruplarla arasına mesafe koyduğu bilinmektedir. Buna rağmen Nurculuğa ait metinlerin yayımlanması; DİB, tasavvuf kökenli dinî gruplarla arasındaki mesafeyi kaldırıp onlara yakınlaşmak mı istiyor? Yoksa bu gruplardan bazılarını tercih edip incelemek mi istiyor? Ya da DİB'in kontrolünün dışında, idarî kademenin güç yetiremediği başka unsurlar mı devreye giriyor? Bu yayınların toplumun İslam algısında oluşturacağı problemlere bağlı olarak DİB'in uğrayacağı itibar kaybı düşünülmüyor mu? gibi bazı açık uçlu soruları akla getirmektedir.

15 Temmuz olayları ve FETÖ'nün değerlendirilmesi için yapılan olağanüstü Şura'da konuyla ilgili bazı çözümler yapılır. Esasen 2014'deki Şura'da alınan bir karar adeta FETÖ'yü tarif etmektedir.

“Bütün dünyayı kurtarma iddiasıyla ortaya çıkan ve mega idealler peşinde koşarak özel bir misyon edasıyla hareket eden dinî yapılar, modern zamanların ürettiği karakteristik yapılardır.”²⁷

Bu tip hareketlerin Batılı kilise teşkilatına benzer hiyerarşik bir örgütlenmeye sahip oldukları, dini referansları manipülasyon aracı olarak kullandıkları, cemaat menfaatine yapılan her şeyi mubah saydıkları, gizliliğin esas alınıp körü körüne itaatın esas alındığı tespit edilerek DİYK ve diğer ilmi mercilerin etkin görev yapması vurgulanmaktadır.²⁸ Bütün bu açıklamalara rağmen, vuku bulan 15 Temmuz darbe teşebbüsü ve yaşanan olaylar milletimizin duyarlılığı ile atlatılmıştır. 15 Temmuz'dan sonra toplanan olağan üstü şurada özetle şu değerlendirmeler yapılır: FETÖ/PDY'nin liderine atfedilen sıfatlar İslam ile bağdaştırılmaz; FETÖ/PDY dinî bir yapı olarak nitelendirilemez, bilakis açık bir din istismarı hareketidir, din kisvesi altında bir güç ve çıkar hareketidir. Dini bilgi kaynakları şaibeli, İslam ümmetinin vahdetini parçalayan bir tefrika hareketidir; içinde ahlak barındırmayan gayriahlâkî bir sır hareketidir. Dinler arası diyalog adına din mühendisliği yapan ve kelime-i tevhîdi parçalayan bir harekettir.²⁹ FETÖ/PDY hareketi “sahte bir mehdi” hareketidir. Benzer yapıların oluşmaması ve benzer hataların tekrarlanmaması için STK'larla ortak çalışmalar yapılacak, maruz kaldıkları manevi zararları önlemek için vatandaşlarımıza ve özellikle gençlere yönelik çalışmalar yapılacaktır.³⁰ Ancak burada “sahte mehdi” ifadesiyle adeta “gerçek mehdi”nin varlığına yönelik bir kabul ve çağrışım söz konusudur. Oysa Şura'daki şu karar bu konuda da daha isabetlidir:

“Tarih boyunca toplumun güvenliğini tehdit eden mehdici-mesihçi ve hurufî-bâtınî karakter arz eden pek çok fitne ve fesat hareketi ortaya çıkmıştır. Sır, gizem, adan-

²⁵ DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu, 19-24.

²⁶ Diğer yayınlanan risaleler, *Mesnevi-i Nuriye* (2016), *Küçük Sözler* (2016), *Uhuvvet Risalesi* (2016), *İhlas Risalesi* (2016) *Hastalar Risalesi* (2017), *Ramazan İktisad Şükür Risaleleri* (2017)dir.

²⁷ <http://www2.diyaret.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Sayfalar/5DinSurasi.aspx> (17.11.2017).

²⁸ <http://www2.diyaret.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Sayfalar/5DinSurasi.aspx> (17.11.2017).

²⁹ *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, s. 3-388'de dinler arası diyaloga ilgili tebliğ ve müzakerelere yer verilmesi, DİB Başkanının kapanış konuşması (s.769-770), ve Şura kararlarında dinler arası diyaloga ilgili kararların alınması (s.780-781), DİB'in bu konuda konjonktürel davrandığını veya yakın tarihlerde önemli bir politika değişikliğine gittiğini göstermektedir.

³⁰ <http://www2.diyaret.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Documents/olaganustutr.pdf> (17.11.2017).

mışlık, karizmatik kişilik gösterisi ve takiyyecilik/çift şahsiyetlilik bu hareketlerin en bariz özelliği olmuştur. Modern zamanlarda ise bu tür hareketler, uluslararası siyasal mühendisliklerin güdümünde İslam toplumlarının parçalanması ve sömürülmesinin birer aracı olarak kullanılmışlardır.”³¹

Esasen Şura’daki bu tespitler, Müslümanların on dört asırlık tecrübesinde ortaya çıkan mehdici-mesihçi hareketlerin topluma ne kadar zarar verdiği ifadesidir. Ancak bunun yanında geçmişteki tecrübeler de değerlendirilerek mehdi ve mesihlik konusunda toplumu aydınlatacak daha açık, doğru, tespit ve değerlendirmeler yapıp, bu konuda farklı disiplinlerde akademik çalışmalar yayımlanarak ve toplantılar düzenlenerek toplumu benzer hareket ve tehditlerden koruyacak kalıcı tedbirler belirlenip, açık bir tavır takınılabildi.

Bu şurayı takiben DİYK 12.7.2017/27 sayılı kararıyla *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı* adlı kitap³² DİYK tarafından hazırlanarak neşredilmiştir. Eserde örgüt liderinin vaazlarından ve yazdıklarından hareketle adeta şizofren marazî bir zihnin hezeyanları sıralanıp klasik dini kaynaklar ışığında eleştirilip reddedilmekte ve dinin nasıl istismar konusu edildiği ortaya konulmaktadır. Eserde örgüt lideri Gülen’in Allah, Hz. Peygamber, melekler ve geçmiş büyüklerle görüşme iddiaları, gaybı bilmesi, rüyaları, cemaat vurgusu, diyalog ve çeşitli konular alt başlıklar halinde sırlanır. Eser DİB mensuplarına dağıtılmasının yanında ilgili birimlerde halkın istifadesine de sunulmuştur. Faydadan hali olmakla birlikte eserin en önemli eksikliği, FETÖ’nün ortaya çıktığı irfanî geleneğin ve Nurcu hareketin örgütün var oluşundaki etkisinin göz ardı edilmesi, bu alt yapılarla örgüt arasında bir ilişki kurulmamasıdır. Oysa örgüt liderinin hezeyanlarının çoğunun ipuçları bu yapılarda saklıdır ve yeni marazi hallerin oluşmasına imkân verecek potansiyele sahiplerdir.

4. MEZHEBİ TUTUMUN SOMUT YANSIMALARI: İLMİHALLER

DİB yayınları arasında Kaynak Eserler kategorisinde yer alan farklı *İlmihal* türü eserler konumuz açısından değerlendirilmesi gereken önemli materyallerdir. Bunlardan ilki DİYK’nin 24.11.2005/179 sayılı kararıyla bir heyet tarafından hazırlanan iki ciltlik *İlmihal*’dir. Hazırlanış itibarıyla klasik ilmihal geleneğinin ötesinde nispeten güncel ve sosyal konuları da içeren eserin *Önsözünde*;

“Eserin telifinde Hanefî mezhebinin görüşleri esas alınmış olmakla birlikte bu konuda sağlıklı bir muhakeme yapabilmeye zemin hazırlaması için çoğu zaman diğer fıkıh mezheplerinin ve çağımız İslâm bilginlerinin görüşlerine de yer verilmiş, gerektiğinde bunlar arasında gerekçesi de açıklanarak tercihlerde bulunulmuştur.”³³

denilmektedir. Eserin *İkinci Bölümü*’nü teşkil eden *İslam Dini* başlığında (s.15-67) 19-48 sayfalar arası mezheplere dair malumat yer alır. Mezhep, “*Kendi içinde tutarlı bir düşünce sistemine sahip olduğu kabul edilen itikadî ve fikhî doktrin*”³⁴ olarak tanımlanmaktadır. Mezhepler, tanım bağlamında *İtikadî Fırkalar* ve *Fıkıh Mezhepleri* alt başlıklarında ele alınmaktadır. İtikadî fırkalar bahsinde önce Kur’an’da ayırlığı yasaklayan ve birliği teşvik eden Âl-i İmran 3/103, Enfâl 8/46, Âl-i İmran 3/105 gibi ayetlere vurgu yapılarak

³¹ <http://www2.diyinet.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Documents/olaganustutr.pdf> (17.11.2017)

³² *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı*, DİB Yayınları, Ankara, 2017.

³³ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal, İman ve İbadetler*, redaksiyon, H. Karaman-A. Bardakoğlu-H. Y. Apaydın, DİB Yayınları, Ankara 2006, c. I, xix.

³⁴ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1,21.

“Sosyal anlamdaki parçalanmanın yanı sıra, hakkında apaçık âyet ve deliller bulunan dini hükümleri de ihtilaf konusu yapmak yasaktır. Bu durumda iman esaslarının, İslâm'ın şartlarının farz veya haram oluşu kesin delille sabit olmuş diğer dinî hükümlerin Müslümanlar arasında çekişme konusu yapılması câiz değildir. ...ayrıntıları ve farklı yoruma müsait olanların anlaşılması hususunda birbirinden farklı ilmî görüşler ortaya koymak ve değişik sonuçlara ulaşmak ise serbesttir.”³⁵

denilmektedir. Buradan hareketle de Müslümanların siyâsî, itikadî, amelî ayrılıklarına işaret edilip “73 fırka” rivayeti dikkate alınarak kurtuluşa erenler “benim ve ahabımın yolundan gidenler” olarak tavsif edilir. Yine, rivayet esas alınarak ve klasik kelimeler metoduna uygun olarak itikadî fırkalar Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at olarak tasnif edilir. Bunlardan “kurtuluşa eren fırka” olarak nitelenen Ehl-i Sünnet, Selefiyye/Ehl-i Sünnet-i Hâssa, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye/Ehl-i Sünnet-i Âmme olarak tasnif edilir.³⁶ Ehl-i sünnet bu tasnife göre alt başlıklar halinde özetlenir. Selefiyye, Hz. Peygamber ve sahabîlerinin inançta takip ettikleri yolu doğrudan doğruya izleyenler olarak nitelendirilerek itikadî bakımdan ehl-i re'y, ehl-i hadis ayırımından bahsedilmemesi; günümüzde Suud ve Körfez ülkelerinde dünya Müslümanlarının %12'sini teşkil eden Selefiyye'den bahsedilirken³⁷ onların din anlayışlarındaki sapmalara işaret edilmemesi anlatım eksikliği olarak göze çarpmaktadır.³⁸

Daha sonra Eş'ariyye ve Maturidiyye hakkında Eş'arî ve Mâtürîdî'nin şahsına dair kısa bilgiler verilerek her iki mezhebin bazı temsilcilerin adları sıralanır ve iki mezhep arasındaki farklara değinilir. Maturidiyye anlatılırken, bu mezhebi Hanefiliğin devamı sayanların bulunduğu belirtilmekle birlikte Maturidiliğin Hanefilikten etkilenmesine rağmen müstakil bir kelam mezhebi oluşuna vurgu yapılır.³⁹ Bu anlatım, Hanefilikle ilgili fikhî mezhep algısının sonucu olarak Ehl-i Re'y geleneği içindeki fikrî/itikadî gelişme sürecinin ihmal edildiğini göstermektedir.

Ehl-i Sünnet'in karşısında konumlandırılan Ehl-i Bid'at için ise İslam ve iman çerçevesinin dışında kalan Galiyye, Bâtıniyye, Yezîdiyye gibi fırkalar ve ehl-i kible sayılan Hariciyye, Mu'tezile, Şîa gibi fırkalar sayılır. Bu fırkalar Mu'tezile, Hariciyye, Şîa, Mürchie, Müşebbihe ve Cebriye olarak altı gruba ayrılır. Ancak alt başlıklarda Mürchie ve Müşebbihe hakkında bilgi verilmemesi dikkat çekicidir. Mu'tezile'nin zıddı olarak temellendirilen Cebriye'nin görüşlerinin nassî dayanakları sıralanıp, “Günümüzde irade, kazâ-kader konusunu iyi anlamamış birçok kimse de bilerek-bilmeyerek bu görüşe meyletmişlerdir,” denilerek⁴⁰ Ehl-i Sünnet'in Cebriye'yi reddettiği vurgulanır. Bununla birlikte konunun Eş'arilik ve irfani gelenek bakımından değerlendirilmesi yapılmaz. Müşebbihe, Cebriye gibi oluşumların fikrî ekol ve zihniyet biçimleri mi yoksa asgari mezhep olma şartlarını yerine getiren grup niteliğine haiz oluşumlar mı olduğu hususundaki tartışmalar çerçevesinde, ilgili anlatımın eksikliklerini değerlendirmek daha uygun olurdu. Bununla birlikte İslam düşüncesinin teşekkül devrinin önemli bir fırkası olan Mürchie hakkında neden bilgi verilmediği (*Dizin'e* bile alınmadığı) hususu açıklanmaya muhtaç bir problem olarak görünmektedir.

³⁵ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, 22.

³⁶ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, 22-23. Bu tasnif biçimine, yukarıda H.İ. Bulut'un eserinde de işaret edilmektedir.

³⁷ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, 24-25.

³⁸ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bk., Hilmi Demir, *Selefiler ve Selefi hareket İŞİD Ne Kadar Sünnidir?*, Özel Rapor, 21.Yüzyıl Enstitüsü, Ankara, Ağustos 2014, s. 14-15.

³⁹ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, 27.

⁴⁰ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, 28.

DİYYK'nin 03.04.2003/66 sayılı kararıyla yayınlanan ve 2016 itibarıyla 27. Baskısını yapan, Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı tarafından hazırlanan *İslam İlmihal'i*nde⁴¹ ise mezheplerle ilgili bölüm sadece Sünnî geleneği ifade eden itikadî ve fıkhi mezhepler bağlamında özet bilgiler içerir. Buradaki “*Ehl-i Sünnet, peygamberimizin sünnetine uyanlar, Ehl-i Bidat ise peygamberimizin hadislerini kendi keyif ve arzularına göre yorumlayanlardır,*”⁴² ifadesi sünnet ve hadisle ilgili son dönemdeki tartışmalar dikkate alındığında çağrıştırdığı din algısı bakımından oldukça ilginçtir. Zira lafızcı/şekilci din algısına sahip zihinler, Sünnî gelenek tarafından büyük ölçüde sahih kabul edilen temel hadis kaynaklarındaki bazı hadis metinleriyle ilgili anlamaya dayalı her yorumu heva ve hevese tabi olma, sünneti inkâr olarak gören bir algıya sahiplerdir.

*İlmihal*de mezheplerle ilgili ikinci kısmı *Fıkıh Mezhepleri* oluşturur. Hicri ilk asırlarda zihni çaba ile elde edilen dini bilgilerin tamamını ifade eden *fıkıh* kavramı sonraki gelişmelere bağlı olarak şer'î-amelî hükümleri bilmeyi ifade eder.⁴³ Bu bağlamda konuyla ilgili kısa bir tarihi anlatımla Hicaz ve Irak ekolleri çerçevesinde Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y farklılaşmasına işaret edilerek;

*“Bu iki ekol bir bakıma, Kur'an ve Sünnet metinlerini anlamada ve yorumlamada lafızla yani söylenenle yetinme ile lafzın yanı sıra maksadı yani söylenmek istenenini de göz önünde bulundurma ve rivayetlerin içerik tenkidine de yer verme”*⁴⁴

şeklinde özetlenir. Bu doğrultuda oluşan mezheplerin hak-batıl tarzındaki ayrımının doğru olmadığı belirtilerek hicri ilk asırlarda ortaya çıkan bazı mezheplerin müntesipleri kalmadığı için kaybolduğu ve Hanefî, Mâlikî, Şafîî, Hanbelî, Caferiye ve Zeydiye mezheplerinin varlığını devam ettirdiği belirtilir. Bu mezheplerden ilk dördü hakkında alt başlıklar halinde bilgiler verildikten sonra Ca'feriye, Zeydiye ve diğer münferit mezheplere de işaret edilir.⁴⁵

Daha sonra mezhebe bağlılık ve telif meseleleri ele alınır. Bu konuların tarihi süreçteki gelişmelere binaen gündeme geldiği, dinin aslından olmayan hususlar olduğu, mezheplerin çelişmezlik ve kendi içindeki tutarlılıkları esas alınarak, Müslümanların ihtiyaçlarını gözeterek ve farklı mezhebî uygulamalar dikkate alınarak en uygun çözüm yollarının üretilebileceği vurgulanır. Bir mezhebe bağlılık ve mezheplerin birleştirilmesiyle ilgili hususlar da aynı bağlamda değerlendirilir.⁴⁶

İlmihal'in bundan sonra gelen kısmı öncekilerden farklı olarak “Tasavvuf” başlığını taşır. Konunun klasik kaynaklar üzerinden özetlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Tasavvufun kaynağı olarak sadece Kitap ve Sünnet gösterilirken⁴⁷ hicri üçüncü yüzyıldan sonraki gelişmeler bağlamında yabancı unsurlara en ufak bir ima bile söz konusu değildir. Tarihi süreçten sonra, örgütlenme ve kurumlaşma sürecinin ele alındığı metinde tasavvuftaki sapmalar fikri temelde maddeler halinde özetlenir.⁴⁸ İlkeler alt başlığında ise,

“Tasavvuf biri Kur'an ve hadisin özü, diğeri bu öz istikametinde sûfiler tarafından geliştirilen şekil olmak üzere iki kısımdır. İbadet ahlâk ve dinî heyecandan, insanın iç dünyasını zenginleştirip ruhi ve manevi yönden kendini geliştirmesinden ibaret

⁴¹ Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, 27. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2016.

⁴² Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, s. 30.

⁴³ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 31.

⁴⁴ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1 s. 33.

⁴⁵ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1 s. 34-40.

⁴⁶ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1 s. 42-43, 45-47.

⁴⁷ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 48-55.

⁴⁸ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 63-64.

olan birinci kısmı kabul etmek ve uygulamak her Müslüman için farzdır” denirken,

“Makbul sayılan bazı mutasavvıfların, şeriatın hükümlerine aykırı gibi görünen bazı fikir ve ifadelerine bakıp bunlar hakkında suizanda bulunmak ve acele hüküm vermek doğru değildir. ... Velilerin, akıl ve dini hükümlerle bağdaşmaz görünen sözlerini işitenler ve bu tür hallerini görenler bu konularda onları kendine örnek almalı, delil saymamalı, bu tür söz ve ifadeleri onların özel yaşayışı veya hatası sayıp kendileri şeriat hükümlerine bağlı kalmalıdır”⁴⁹

denilerek açıkça çelişkiye düşülmektedir. Eğer inancı pekiştiren kalbî eylemler ve dinî duygular bütün Müslümanlar için farz ise, makbul sayılan mutasavvıflar ve velilerin halleri nasıl açıklanacak? Bir taraftan makbul ve muhterem sayılan zatlara işaret edilmekte diğer taraftan bunlardan sadır olacak gayr-i şer’î uygulamalara itibar edilmemesi istenmektedir. Eserle muhatap olan normal bir vatandaş, bunu zihninde nasıl çözümleyecek? Bunun kendilerine özgü yorum ve uygulamaların açıklamaları var ise buna işaret edilebilirdi. Ancak hâlâ tartışmalı olan bir alanda, ilgili açıklamaların ne kadar tatminkâr olacağı müphemdir. Yine, “velilerin doğrudan nebilerin vasıtayla Allah’tan bilgi alması nedeniyle velilerin peygamberlerden üstün olduğu inancı” bir sapma olarak nitelendirilirken,⁵⁰ “velilerin keşf ve ilham denilen bir yolla Allah’tan bazen özel bilgiler alabileceği”⁵¹ ifade edilerek bu sapmanın zemini meşru gösterilir. Tasavvufî gruplarla ilgili güncel problemlere hiç temas edilmemesi ise bu bölümün görülen en önemli eksiğidir.

Eserin bundan sonraki bölümleri konuları daha ayrıntılı ele alan klasik bir ilmihal niteliğindedir. Bununla birlikte konular ele alınırken güncel tartışmalara yer verilir, konu farklı boyutlarıyla değerlendirilir. Ancak son tahlilde çoğu kere klasik kaynaklara bağlı kalındığı anlaşılmaktadır. Bu tercihlerde, çoğu kere hala daha günümüz Müslüman âlimlerinin gelişen ve değişen şartlara rağmen uygulanabilir bir usul/yöntem ilmi geliştirememelerinin etkisi olmakla birlikte, dinî ilimlerin dışında yer alan sosyal ve beşerî ilimlerin de yeterince kullanılmadığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Konunun detaylı incelenmesinin makale boyutlarını aştığını ifade ederek, *İlmihal*’in dışında, DİB tarafından verilen bir fetva örneğiyle yetinilecektir. Geçtiğimiz yıllarda web üzerinden dinî soruların cevaplandığı DİYK’ye bağlı Dini Bilgilendirme Platformuna gelen “Öz kızını öperken şehvet duymanın nikâha etkisi olur mu?” sorusuna verilen cevaba gösterilen tepkiler DİB’in Ocak 2016’da bu web sitesini kapatmasına yol açmıştır.⁵² Söz konusu soruya klasik kaynaklardan İbn Rüşd, *el-Bidâyetü’l-Müctehid*, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, İbn Cüzey, *el-Kavânînü’l-Fıkhiyye*, Merğınânî, *el-Hidâye*, Mevsîlî, *el-İhtiyâr’a* atıfla farklı mezheplere göre cevap verilir. Bu cevapta, kaynaklardaki bilgi, konunun psikolojik ve sosyolojik boyutu dikkate alınarak güncellenip sunulsa idi muhtemelen daha makul, izah edilebilir bir sonuca ulaşılırdı. IV. Şura’da alınan; “*Kamuoyunda tedirginlik meydana getirecek bir şekilde yayılma istidadı gösteren cinsel davranış bozuklukları karşısında İslam’ın bilinen tavır ve cevabı bütün açıklığıyla belirtilmelidir*”⁵³ kararına rağmen verilen cevabın çağrıştırdığı husus, konunun uzmanlarının klasik geleneğe bağlı kalmaktan öte bil-

⁴⁹ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 65.

⁵⁰ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 63.

⁵¹ A. Bardakoğlu vd., *İlmihal*, c. 1, s. 66.

⁵² “Ahlaksız Soru Sonrası Dini Soruları Cevaplandırma Platformu Kapatıldı”, 9.1.2016 tarihli haber, <https://www.haberler.com/dn-sler-yuksekkurulu-baskan-ekrem-keles-dn-8045504-haber/> (15.10.2017).

⁵³ <http://www2.diyaret.gov.tr/dinileriyuksekkurulu/Sayfalar/5DinSurasi.aspx> (17.11.2017)

gilerini güncelleyemediklerini ve tarihte kaldıklarını göstermektedir.⁵⁴ Öte yandan DİB'in benzer tepkilerden kaçınmak için takip ettiği yol problemlerin çözümünden öte, problemleri görmezlikten gelmeyi tercihten ibarettir. Oysa sosyal hizmetler, psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanlarından alınacak destek ve eğitimle bu konular güncel boyutuyla daha sağlıklı ve doğru olarak değerlendirilip çözüm önerileri üretilirdi.

Yukarıda da işaret edildiği gibi aslında yıllar önce (1956 ve 1965) iki Şafî ilmihali yayınlanmakla birlikte, DİB 2000'li yılların sonunda muhtemelen devlet politikalarına bağlı olarak⁵⁵ farklı mezheplerle ilgili de İlmihal yayımlanır.⁵⁶ *Şafii İlmihali* ve *Caferi İlmihali* olarak yayınlanan bu eserlerin müellifi kurul üyesi Mehmet Keskin'dir. DİYK'nin 10.04.2008/37 sayılı kararıyla yayımlanan *Şafii İlmihali* klasik ilmihal geleneğine uygun olarak kaleme alınmıştır. Eser iman bahislerinden sonra usulle ilgili bir bölümü ve taharet bahsiyle başlayarak ibadetleri alt başlıklar halinde inceler. Yazarın önsözündeki;

“Şafii mezhebini esas alan bu ilmihalde yer yer Hanefî mezhebinin görüşlerinden de bahsederek okuyucularımıza mukayese imkânı verdik. Şafii mezhebine mensup Müslümanların çoğunluğu Eşari mezhebini benimsediklerinden “Akaid” bölümünde de Eşari mezhebini esas almakla birlikte yer yer Maturidî mezhebinin görüşlerine de değindik”⁵⁷

ifadesiyle bazı ameli konularda Hanefiliğin farkları, bazı akidevî konularda da Maturidiliğin farkları dipnotlarda verilir.

Caferi İlmihali'ne gelince 442 sayfalık eser yazarın ifadesiyle;

“Ülkemizde yaşamakta olan her kesime din hizmeti vermeyi ilke edinen DİB, kendini belli bir mezhebin sınırları içine hapsedmemekte, aksine itikadî ve fikhî bütün mezheplerin mensuplarına din hizmeti sunmayı görev bilmekte ve farklı bölgelerde görev yapmakta olan din görevlilerinin bilgi ihtiyacını karşılamayı zaruri görmektedir.”⁵⁸

Dolayısıyla eserin öncelikle, Caferî vatandaşlarımızın yaşadıkları yerde görev yapan görevliler için hazırlandığı anlaşılmaktadır. DİB tarafından, Sünniliğin dışında bir mezhep hakkında bir eserin yayımlanması önemlidir. Bu eserde, Caferî geleneğe bağlı itikadî ve fikhî kaynaklara bağlı kalınmıştır. Nitekim yazar gerek önsözde gerekse mezhep hakkında genel verilen kısımda bu kaynakların önemli olanlarını verir.⁵⁹ Ayrıca yazar, eserini Caferî âlimlerin de gözden geçirdiğini ifade etmektedir. Çeşitli konularda atıf yapılan hadislerin varsa Sünnî kaynakları da gösterilir. Eser tertip ve hazırlanış itibarıyla Caferî vatandaşlarımızın da kullanabileceği niteliktedir.

⁵⁴ Mezkur fetva ile ilgili DİB Başkanı M. Görmez, basına gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bk., <http://www.hurriyet.com.tr/diyamet-isleri-baskani-mehmet-gormez-silinen-fetvayla-ilgili-ilk-kez-konustu-40040646> (17.11.2017)

⁵⁵ Zira DİKAB kitaplarında Caferiliğin ameli mezhepler arasında anlatılması ve Alevilikle ilgili iki ünitenin yer alması 2010 yılındaki düzenlemelerle birlikte, bk., *İlk Öğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu; Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.

⁵⁶ Mehmet Keskin, *Şafii İlmihali*, DİB Yayınları, Ankara, 2010; Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.

⁵⁷ Mehmet Keskin, *Şafii İlmihali*, 20.

⁵⁸ Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali*, 16.

⁵⁹ Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali*, 18, 24.

Bununla birlikte DİB'in böyle farklı ilmihaller hazırlatmasının zaman içinde toplumda mezhepçiliğe yol açma ihtimalini göz ardı etmemelidir. Bunun yerine yazılan ilmihallerde Türkiye'de mensubu bulunan farklı mezhepleri de içerecek mukayeseli bir yazım daha uygun olabilirdi. Böylece esasen Müslümanların hangi mezhep mensubu olurlarsa olsunlar, inanç konularında aynı Allah'a, aynı peygambere, aynı Kitab'a inandıkları, benzer ibadetleri yerine getirdikleri, benzer dini kabullere sahip oldukları vurgulanarak, asgari müşterek temelinde birliktelik sağlanabilirdi. Böylece toplumun birlik ve beraberliğine, bütünlüşmesine ve bir arada yaşama tecrübesine de müspet katkı sağlayacak bir çalışma yapılabilirdi.

5. DİB'İN SÜRELİ YAYINLARINDA MEZHEBÎ TUTUM VE EĞİLİMLER

Giriş kısmında belirttiğimiz şekliyle halen DİB tarafından, *Aylık Dergi*, *Haber Bülteni*, *İlmi Dergi*, *Aile Dergisi* ve *Çocuk Dergisi* şeklinde periyodik yayınlar sürdürülmektedir. Dergilerin önceki sayılarınının PDF dosyalarına web üzerinden ulaşma imkânı vardır. *Diyanet Dergisi*, 1956 yılından itibaren yayına başlar, 1993'de *Diyanet İlmi Dergi'ye* dönüşerek 53 yıldır yayımını sürdürmektedir.⁶⁰ Dergi çıkardığı özel sayılarla dikkat çekerken, yayımlanan makaleler bilimsel ve akademik bir içeriğe sahiptir ve 2015/2'den itibaren de bazı uluslararası ve ulusal indeksler tarafından taranmaktadır. Bu nedenle makalede bu dergiyle ilgili değerlendirmelere yer verilmeyecektir. Yine sahip oldukları içerikleriyle *Haber Bülteni*, *Aile Dergisi* ve *Çocuk Dergisi* de makalede incelenmeyecektir.

1968 yılı sonlarında yayına başlayan *Diyanet Gazetesi*, 1991 yılından itibaren *Diyanet Aylık Dergi'ye* dönüşerek günümüze kadar bir takım değişikliklerle faaliyetlerini sürdürür. 2003 yılı Nisan ayında dergi, tasarım ve içerik açısından ciddi yenilikler yapar ve bugünkü çehresine kavuşur.⁶¹ Diyanet hizmetlerinin daha etkili ve verimli olabilmesi için personele dinî ve meslekî genel kültür kazandırmak ve halkı dinî konularda aydınlatmak amacına⁶² matuf dergi, öncelikle DİB teşkilat mensuplarına yönelik olmakla birlikte abonelik sistemiyle halka da ulaşmaktadır. Bazı temsilciliklerinden elde ettiğimiz somut bilgiler doğrultusunda DİB mensuplarının dergiye yeterince ilgi göstermedikleri söylenebilir.

2012'den itibaren 80 sayfa olarak yayımlanan dergi Diyanet İşleri Başkanı'nın kaleme aldığı "Başyazı"yla başlayıp editörün selamlama ve tanıtım köşesiyle devam eder. Daha sonra kapakta yer alan "Gündem" konusuyula ilgili makalelere ve gündeme dair "Söyleşi"lere yer verilir. Dergide ayrıca Din Düşünce Yorum, Vahyin Aydınlığında, Hadislerin Işığında, Ayine, En Güzel İsimler, Dünya Müslümanları, İz Bırakanlar, Hademe-i Hayrat, Hatıra Defteri, Bunu Konuşalım, Kültür Sanat Edebiyat, Geçmiş Zamanın İzinde, Din ve Hayat, Gezi Yorum, Kitaplık gibi bölümler yer alır.⁶³ Biz makale sınırları içinde son birkaç yıllık sayıları *Gündem* bölümünü dikkate alarak konumuz açısından değerlendireceğiz.

⁶⁰ Mustafa Bayar, "Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Süreli Yayın Hizmetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, c. 8, sayı: 36, s. 454-455; Yüksel Salman, "Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı. 300, Aralık 2015, Ankara, s. 9.

⁶¹ Mustafa Bayar, "Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Süreli Yayın Hizmetleri", s. 457-458; Yüksel Salman, "Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", s. 9.

⁶² Faruk Görgülü, "Dinî Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız", s.26.

⁶³ Bu sıralama Kasım 2017 sayısına göre yapıldı. Bu sıralama muhtemelen yazı akışına göre önceki sayılarla küçük farklılıklar gösterebilir.

Derginin son üç yılının kapakta yer alan konu başlığına göre dökümü şöyledir:⁶⁴

Diyanet Aylık Dergi	Dergi Gündemi		
	2015	2016	2017
Ocak	Şiddet Sarmalında İslam	Terör	İslam Tarihinde Nifak
Şubat	Modern Çağın Kimsesizleri Mülteciler	Medeniyet	İhtilaf Ahlakı
Mart	Çanakkale Diriliş Destanı	Din Kimlik ve Yabancılaşma	Sanal Dünya
Nisan	Birlikte Yaşama Ahlakı	Birlik ve Tevhid	Güven Toplumu
Mayıs	Yeni Dini Anlayışlar	İslam Ümmeti	İslamofobi
Haziran	İyilik Zamanı Ramazan	Gönül Yapmak ve Ramazan	Emanet ve Ramazan
Temmuz	Ortak Miras Kudüs	Bayramlar ve Gönül Seferberliği	15 Temmuz
Ağustos	Medya ve Din	Kahramanlık	Deizm Ateizm Nihilizm
Eylül	Bilgi Ahlakı	Din İstismarı	Din Emniyeti
Ekim	Namazla Arınma	Cami ve Kitap	Cami Şehir Medeniyet
Kasım	Merhametsizlik	Güven Toplumu	Mevlid-i Nebi
Aralık	300. sayı DİB Dini Yayıncılığı	Engelliler	

Tablodan hareketle derginin güncel problemleri takip ederek toplumu sahih din bilgisiyle aydınlatma hedefine uygun yayın yaptığını söylemek mümkündür. Müslümanlar arasında ortaya çıkan nifak, ihtilaf, şiddet, din istismarı gibi konuların yanında ümmetin birliğine ve tevhide vurgu yaparak bir arada yaşama kültürü ve güven toplumunun oluşturulmasına yönelik çabalar, güncel inanç problemleri ve yeni dinî akımlarla ilgili toplumu bilgilendirme gayreti hemen fark edilmektedir.

Derginin 2014 Ocak sayısı doğrudan “*İslam Dünyası ve Mezhep Gerilimi*” başlığıyla yayımlanarak günümüzde yaşanan fiilî çatışmaların bir boyutunu oluşturan mezhep farklılıkları konunun uzmanları tarafından tarihî ve güncel boyutuyla değerlendirilmektedir. Bu sayıda gündemle ilgili yazılar dipnotta gösterildi.⁶⁵ Makale içeriklerinin mezheplerle ilgili verilen malumat bakımından doyurucu düzeyde olduğu söylenebilir. Burada makaleleri ayrı ayrı değerlendirmek yerine N. Subaşı⁶⁶ ile yapılan Söyleşi’den bir pasaj aktarmak istiyoruz. Söyleşi manşetine N. Subaşı’nın “*Diyanet tüm mezheplerin varlığına ve meşruiyetine saygı duyarak, onların önünü açarak çok büyük bir hizmet ortaya koymuştur*” ifadesi taşıyarak yukarıda da ifade edilen yeni politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik bir söylem dile getirilir.⁶⁷ Yine söyleşideki, “*DİB’in mezhepler hakkındaki bakışı, duruşu nedir?*” sorusuna verilen cevap şöyledir:

“DİB siyasal anlamda siyasi çekişmelere taraf olmamalı. Mezhebî anlamda taraf olmamalı, kültürel anlamda taraf olmamalı. Bu onu mezhepler üstü bir konuma mı taşıyor yoksa mezhepler arası bir tercih yapmayarak bir anlamda İslam’ın daha temel, en temel ilkelerini referans kabul ederek o ilkeler çerçevesinde toplumdaki farklı dinî, mezhebî eğilimleri koruyan, kollayan, onları meşrulaştıran bir yerde mi durduru-

⁶⁴ Derginin 2013-2014 sayılarının dökümü için bk., Mustafa Bayar, “Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Süreli Yayın Hizmetleri”, s. 458.

⁶⁵ Lamia Levent, “*Necdet Subaşı ile Mezhepler Üzerine Söyleşi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s.28-31.
M. Ali Büyükkara, “*Mezhep Çatışmaları İslam Âlemini Nereye Götürüyor?*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s.6-9.
Mehmet Kalaycı, “*Güncel Mezhebî Kutuplaşmaların Tarihsel Temelleri*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s. 10-13.
Muharrem Akoğlu, “*Irak’ta Şiilik*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s.14-17.
İlyas Üzümlü, “*Din-Mezhep İlişkisi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s. 16-21.
Mahmut Çınar, “*Bir Kurtarıcı Modeli Olarak Mehdi ve Mehdilik*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s. 22-27.

⁶⁶ N.Subaşı, röportajın yapıldığı tarihlerde DİB Strateji Geliştirme Dairesi başkanı idi.

⁶⁷ Lamia Levent, “*Necdet Subaşı ile Mezhepler Üzerine Söyleşi*”, s. 28.

yor? Bunları iyi anlamak gerekiyor.DİB örneğın dine çok farklı perspektiflerle baka gelmiş bir gelenek içerisinde, Hanefi bir gelenek içerisinde, Şafii bir gelenek içerisinde daha değişik dinî terminolojilerle buluşmuş Müslümanların içlerinden birine yakın durması, onlardan birini himaye etmesi, onlardan birinin kurumsal güçlenmesine katkıda bulunması toplumsal barış, toplumsal birlik açısından son derece sıkıntılı sonuçlar doğuracaktır. Zira dinin tek bir mezhebe indirgenmesinin, dinin ülke üzerinde tek bir meşruiyet üzerinden yorumlanmasının da toplumdaki muvazenevi, dengeyi önemli ölçüde yıpratacağı kanaatindeyim.”⁶⁸

Bu ifadelerin kısmen söylem sahibinin şahsi görüşleri gibi değerlendirilmesi söz konusu olsa bile DİB’in mezheplere bakışıyla ilgili tarafsızlık ilkesine bağlılığını da göstermektedir.

Bu tarafsızlığı diğer makalelerde de gözlemlemek mümkündür. Aynı sayıda yer alan bir başka metinde “*Mezhepler dinin yorumlarıdır; dinle özdeşleştirilemez*”⁶⁹ ifadesi öne çıkarılarak din-mezhep arasındaki farklılık açıkça vurgulanmaktadır. Yine, tarihî süreçte mezhep olgusunun dinin anlaşılmasıyla ilgili metodik yorum farklılıklarından oluşan tabii bir gerçeklik olduğu dile getirilir.⁷⁰ Mezheplerle ilgili esas problemin ise mezhepçilik olduğuna işaret edilir. Zira mezhepçilik olgusu beraberinde diğerlerini ötekileştirmeyi, birlikte yaşam kültürünü zedelemeyi getirmektedir. Bu nedenle Müslümanların mezhepçilik illetinden kurtulup birlik beraberlik içinde, ümmetin birliğini vahdetini bozmayacak bir din anlayışına ve dini zihniyete sahip olmaları gerekir.⁷¹ Bununla birlikte özellikle ameli konulardaki ihtilafların karşılıklı saygı çerçevesinde kalarak ve birbirlerini itham etmeme şartıyla rahmet olduğu, geleneğe bağlı olarak bazı âlimlerin sözlerinden delil getirilerek ifade edilir.⁷² “İhtilaf ahlakı” terimiyle de bunun tarihî, kültürel, ahlakî zemini ve temelleri gösterilmeye çalışılır.⁷³

Bazı makalelerde ise Müslümanların arasındaki ihtilafların mezhepçilik olarak günümüze yansıyan en problemlili boyutunun terör faaliyetleri olduğuna işaret edilir. Burada DAESH’in faaliyetlerinin Müslümanlara nasıl zarar verdiği konunun uzmanlarınca dile getirilir.⁷⁴ Yine bir terör örgütü olarak FETÖ’yle sadece yurt içinde değil, örgütlendiği ülkeler dikkate alınarak bütün dünyada mücadele etmenin gerekliliğine ve DİB’in yapması gerekenlere işaret edilir.⁷⁵ FETÖ’yü konu edinen bir başka makalede ise, örgüt liderinin Nurculuğun mesihanik yorumlarından hareketle ve büyü, cin, rüyalar ile herkes tarafından anlaşılmadığı iddia edilen, sözde aşkın, metafizik bir kaynaktan bilgi aldığı iddiasıyla kendisini nasıl ezoterik/sırrî olarak takdim ettiği dile getirilir.⁷⁶

Bu sözde aşkın bilgi kaynağı, bazı makalelerde keşf ve ilham terimleriyle ifade edilir.

“Sahabe döneminden itibaren bütün Müslüman ulemanın ortak kanaatine göre dinimizin temel referans kaynağı Allah’ın Kitabı ve bu kitabı insanlara tebliğ eden Hz.

⁶⁸ Lamia Levent, “*Necdet Subaşı ile Mezhepler Üzerine Söyleşi*”, s. 30.

⁶⁹ İlyas Üzümlü, “*Din-Mezhep İlişkisi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s. 18.

⁷⁰ Sıddık Korkmaz, “*Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı*” *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, s. 21-23; Cenksu Üçer, “*İhtilaf Ahlakı’nın Temel İlkeleri*” *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, s. 27-31.

⁷¹ Çağfer Karadaş, “*Vahdete Engel Mezhepçilik*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 304, Nisan 2016, s. 21-24; Cenksu Üçer, “*İhtilaf Ahlakı’nın Temel İlkeleri*”, s. 27-31.

⁷² Yüksel Salman, Rahmet Vesilesi Olarak Fikhi İhtilaflar, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, s. 17-20.

⁷³ Bk., *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 281, Mayıs 2014; *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, *Gündem* yazıları.

⁷⁴ Osman Şen, “*Küreselleşen Terörizm Stratejisi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 317, Mayıs 2017, 22-24; Sıddık Korkmaz, “*Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı*” s. 22.

⁷⁵ Turgay Yerlikaya, “*Küresel Bir Tehdit Olarak FETÖ*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 319, Temmuz 2017, s. 19-22.

⁷⁶ Hilmi Demir, “*Ezoterik Radikal Bir Nifak Hareketi Olarak FETÖ*”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 313, Ocak 2017, s. 18-21.

Peygamber'in sünnetidir. Bunların dışında Allah'ın bazı insanlarla özel iletişimi olduğu, bu özel kişilerin ilham ve rüyalarının da bağlayıcı bir hüküm kaynağı niteliği taşıdığı iddiasını ileri sürmek, her şeyden önce Yüce Allah'ın dinin tamamlandığına ilişkin beyanına (Maide, 5/3.) aykırıdır. ...Molla Gürani'nin de vurguladığı gibi, ilham aldığı iddia eden kişilerin direktiflerini dinde kaynak kabul etmek büyük bir bidat ortaya atmak ve Hz. Peygamber'den sonra yeni bir din kurmaya yeltenmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu tür anlayışlara karşı çıkmak her Müslümanın vazifesi olmalıdır”⁷⁷

Bununla birlikte aynı yerde Ehli Sünnet'in ana omurgasının keşf ve ilhamı deruni bireysel tecrübenin sonucu olarak kabul edilip başkaları için kaynak ve referans teşkil etmeyeceği, hatta olabildiğince gizli tutulması gerektiği de dile getirilir.⁷⁸ Yine aynı sayıda yer alan bir makalede rüya, keşf ve ilham ile elde edilen bilgiler üzerinden geliştirilen din söylemleri “*eklemeci din anlayışı*” ile ifade edilip dinden sapma olarak değerlendirilmektedir.⁷⁹

Keşf ve ilham hakkında yapılan bu değerlendirmelere rağmen derginin bazı sayılarında yer alan ve irfanî geleneği yücelten yazıları da göz ardı etmemek gerekir. Bu yazılardan bazıları çeşitli tasavvufi gruplar tarafından kutsanan ve batınî karizma yüklenen şahıslarla ilgilidir. Dergi'nin 2013 Ağustos sayısında ise gündem konusu “İrfan Geleneği”ne ayrılmıştır. “Gnostik” kavramının karşılığı olarak kullanılan “irfan” Hermetizm merkezli Yunan felsefesi, Mazdaizm, Maniheizim gibi eski İran kültürü, Mısır ve Orta Doğu'nun kadim inançlarının bir uzantısından ibarettir.⁸⁰ Bununla birlikte bu sayıda irfanîliği İslam ekseninde meşrulaştıran yazılara yer verilmiştir.⁸¹ DİB bakımından bu iki farklı ve çelişkili durumu yorumlamak oldukça güç görünmektedir. En basit değerlendirmesiyle din anlayışı bakımından Hanefilik vurgusuna sahip olduğu iddia edilen Başkanlığın şekilci/lafızcı Ehl-i hadis geleneğiyle irfanî gelenek arasında bir yerlerde durduğu ama Rey'ci tavırdan oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen konuların dışında “kader ve özgür irade” ilişkisinin incelendiği bir makale dikkat çekicidir.⁸² Makalede konu ayetler ışığında, Maturidî gelenek üzerinden ilmî bir üslupla ele alınarak incelenir. Konunun anlatımında toplumda yerleşik kader, yazgı, tevekkül, takdir-i ilahî gibi terimlerle dile getirilen, her şeyi Allah'a atfeden *tanrı merkezli* algılara işaret edilerek isim zikredilmeden konuyla ilgili Şafiî/Eş'arî izahın çıkmazlarına işaret edilir. Bunlara cevap bağlamından İmam Mâturidî ve İbn Hümam'a atıflar yapılarak konunun makul bir açıklaması yapılır.

Son olarak nispeten eski tarihli olmakla birlikte Alevilikle ilgili makalelerin yer aldığı bir dergi sayısından da bahsetmek gerekir. “*Bilmek, Bulmak, Olmak*” kapağıyla yayınlanan derginin Şubat

⁷⁷ Kaşif Hamdi Okur, “Din Güvenliği Bağlamında Dinin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanması”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 321, Eylül 2017, s. 6-9.

⁷⁸ K. Hamdi Okur, “Din Güvenliği Bağlamında Dinin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanması”, 8.

⁷⁹ Çağfer Karadaş, “Asıl Din, Aşırı Yorum”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 321, Eylül 2017, s.10-13.

⁸⁰ Süleyman Uludağ, “İrfanilik”, *DİA*, c. 22, 444-445.

⁸¹ Bu yazılardan bazıları şunlardır:

H.Kamil Yılmaz, “İrfan Geleneği ve Marifet”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: , Ağustos 2013, s. 6-9.

Ferhat Gökçe, “İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: , Ağustos 2013, s.14-16.

Kadir Özköse, “İrfan Geleneğinin Öncüleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: , Ağustos 2013, s. 17-21.

⁸² Fatma Bayraktar Karahan, “Kader ve Özgür İrade İlişkisi: Herkes Kaderini Yaşıyorsa İmtihan Neden?” *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 320, Ağustos 2017, s. 52-55.

2004 sayısında Gündem alt başlığından “*Aleviliğin Temel İnançları*”, “*Alevi Bektaşî Kaynaklarında Kur’an Tasavvuru*”, “*Sevgi ve Rahmet Dini İslam*” adlı makaleler ve Mustafa Kara ile “*Tasavvuf*” üzerine yapılan bir söyleşi yer alır. Dergi gündeminin tasavvuf özelinde Alevilikle ilgili olması dikkat çekicidir. Ancak aradan geçen yıllara rağmen Aleviliği, Hacı Bektaş Veli’yi, Muharrem ayını, Ehl-i Beyt’i konu edinen veya dolaylı olarak imada bulunan bir sayı ya da yazının yer almayışı manidardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

DİB’in yayınlarının, kanunla kendisine tanınan yetki ve sınırlar çerçevesinde yapıldığı izahından varestedir. Özellikle toplumu din konusunda sahih din bilgisiyle aydınlatmak amacına uygun olarak mezhepler üstü bir tavırla Kitap ve Sünnet eksenli temel dinî kaynakları esas alan bir yayın politikası takip edilmektedir. Buna binaen Kur’an, Sünnet ve Hz. Peygamber konulu gerek ilmî, gerek halk ve çocuklara hitap eden kitapların yanında dinî geleneğimizle ilgili millî ve kültürel değerlerimizi anlatan eserler de yayınlanmaktadır. DİYK tarafından düzenlenen Din Şûralarında bu konudaki eksiklikler dile getirilerek önemli yapıcı kararlar alınmıştır. Aynı hassasiyet DİB’in süreli yayınlarında da kendini göstermektedir. Her ne kadar “*yayın sorumluluğu makale sahiplerine aittir*” denilse de gerek dergi gündemini oluşturan konuların seçimi, gerekse derginin alt başlıklarındaki yazıların ciddî bir redaksiyondan ve bilimsel süzgeçten geçirildiği, çoğu kere birbirlerini tamamlayan ve destekleyen nitelikte olduğu ve DİB’in yayın politikalarına uygun bir içeriğe sahip olduğu gözlenmektedir.

Bu genel yapıya rağmen DİB yayınlarında toplumun büyük çoğunluğu dikkate alınarak Hanefî bakış açısının hâkim olduğunu veya mezhebî nitelermeler söz konusu olduğunda “Ehli Sünnet” tabirinin tercih edildiğini söylemek mümkündür. Özellikle *İlmihal* geleneğinde Hanefîliği esas alan, Şafiilik ve diğer mezheplerle ilgili farklara işaret eden anlatımlara sıklıkla rastlanır. Sünniliğin dışındaki mezheplerle ilgili atıflar ise, sayılı niteliktedir. 2010’da Şafiî ve Caferî İlmihallerinin yayımlanması dikkat çekici olmakla birlikte, bu gibi yayınların toplumdaki yansımaları müspet ve menfî boyutlarıyla değerlendirilmelidir. Bu bağlamda DİB’in mezhepler üstü bir tavırla İslam üst kimliği ve ortak değerlerinde günümüze uygun bir din anlayışı ve zihniyetini hâkim kılacak yayınlara yönelmesi, bu bağlamda belki İlmihal kültüründen kurtulması, çok daha sağlıklı ve faydalı olacaktır.

Bu noktada son birkaç yüzyıldır ilmihaller üzerinden şekillenen halk dindarlığını çağın gereklerine uygun bilgi temelli, inançlarda taklidî değil tahkikî esas alan bir zihniyet biçimine döndürme DİB öncelikleri arasında olmalıdır. Zira bilgi toplumunda, bir tuş kadar bilgi dünyasına yakın yeni nesle, sahih ve sağlam din anlayışının şekilci/lafızcı veya mistik kalıplar içerisinde akıl dışı ve akıl aleyhtarı bir anlayışla sunulması onları tatmin etmekten uzaktır. İrfaniliği öven ve ön plana çıkaran ezoterik, sırrî ve batınî yorumlara sahip karizmaların ise hangi uçlara savrulduğu FETÖ örneğinde somut olarak görülmüştür. DİB’in tek kitap halinde veya konulu olarak yayınladığı İlmihaller bir tarafa iki cilt halinde yayınlanan ve güncel konuları da içeren ve bir heyet tarafından hazırlanan *İlmihal* de bile verilen cevapların doyuruculuğu sorgulanır niteliktedir. İçinde yaşadığımız modern toplum yapısına uygun sahih bir metodolojinin geliştirilememiş olmasından kaynaklanan sıkıntılara bağlı olarak klasik

kaynaklar üzerinden aranan cevapların tatminkârlıktan uzak olduğu göz ardı edilmemelidir. Problemleri görmezden gelen, yok sayan ve toplumu farklı muhataplara yöneltmeye mecbur bırakan uygulamalar da çözümsüzlük üretmekten öte bir anlam taşımayacaktır. Konuyla ilgili olarak siyâsî endişelerden uzak yurt içi ve dışından paydaşların ve uzmanların katıldığı birden fazla Din Şûrası, kongre, sempozyum, çalıştay türü bilimsel toplantılar yapılarak daha sağlıklı ve doğru neticelere ulaşılabileceği kanaatindeyiz.

DİB'in yayın politikaları bakımından ülkemizin bir gerçekliği olarak tasavvufî oluşumların da farkında olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bu konuda bir birlikteliğin olmadığını veya bir kafa karışıklığının söz konusu olduğu söylenebilir. Özellikle 2014 Din Şûrası'nda alınan kararlarda ve *Diyanet Aylık Dergi*'de yayımlanan bazı makalelerde tasavvuf kökenli grupların bilgi kaynakları, mehdici-mesiyânîk din anlayışları, kendilerinin dışındakileri ötekileştirici tavırlarına dikkat çekilerek Müslümanlık özelinde oluşturulan problemlere işaret edilmektedir. Bununla birlikte tarihte yaşamış bazı kültürel değerlerimizle ilgili yayınlar bir tarafa, DİB tarafından yayımlanan hacimli *İlmihal*'de "Tasavvuf" bahsinin açılması dikkat çekicidir. Yine, özellikle süreli yayınlarda "İrfanî geleneğe" sıkça vurgu yapan yazılara ve yakın dönemde yaşamış ve halen bazı gruplar tarafından kutlanan kişilerle ilgili yazıların yer aldığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla DİB'in popülist bir tavırla, kendilerini irfanî geleneğe nispet eden tasavvufî grupları meşrulaştırıcı söylemlere yöneldiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserlerinin kendisine yazdırıldığını iddia eden Said Nursi'ye ait bazı risalelerin yayımlanması bunun açık göstergesidir. Üstelik DİB'in Nurcularla ilişkisinin sadece risalelerle sınırlı olmadığı da söylenebilir. *Kur'an'ın ve Kâinatın Dilinden İslam İnanç İlmihal*⁸³ adlı DİYK 13.01.2010/04 sayılı kararla yayımlanan ve beş baskı yapan kitabın müellifi⁸⁴ ve Diyanet TV'de yayımlanan, Osmanlıca Türkçesi Öğreniyorum derslerinde interaktif dersi anlatan kişinin kimliği⁸⁵ bu ilişkinin boyutlarını göstermektedir. Diğer taraftan 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünün aktörü FETÖ'nün Nurculuk'tan beslenen bir terör hareketi olduğunu gözden ırak tutmamak gerekir. Bu durum ezoterik yapıya bürünmüş Nurculuk-DİB ilişkisinin ülkemiz için oluşturduğu ve oluşturacağı tehlike boyutunu, DİB'in tarafsızlığını da sorgulayacak şekilde gözler önüne sermektedir.

⁸³ Ümit Şimşek, *Kur'an'ın ve Kâinatın Dilinden İslam İnanç İlmihali*, DİB Yayınları, 5. Baskı Ankara 2016

⁸⁴ <http://yazarumit.com/>; <https://www.facebook.com/yazarumitsimsek/>

⁸⁵ <http://hayratvakfi.org/index.php/kelime/said-yavuz-tr/>

KAYNAKÇA

- Akoğlu, Muharrem, "Irak'ta Şiilik", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss.14-17.
- Bardakoğlu vd., Ali, *İlmihal İman ve İbadetler*, redaksiyon, H. Karaman-A. Bardakoğlu-Y. Apaydın, DİB Yayınları, Ankara 2006.
- Bayar, Mustafa, "Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Süreli Yayın Hizmetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, c. 8, sayı: 36, ss. 453-465.
- Bayraktar Karahan, Fatma, "Kader ve Özgür İrade İlişkisi: Herkes Kaderini Yaşıyorsa İmtihan Neden?" *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 320, Ağustos 2017, ss. 52-55.
- Bozan, İrfan, *Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum Diyanet İşleri Başkanlığı*, TESEV Yayınları İstanbul b. y..
- Bulut, H. İbrahim, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- Bulut, H. İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 2016.
- Bulut, Mehmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Diyanet İlimi Dergi*, c.30/4. ss. 91-128.
- Büyükkara, M. Ali, "Mezhep Çatışmaları İslam Alemi Nereye Götürüyor?", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss. 6-9.
- Canalp Korkmaz, Sertaç, "Sosyal Medyanın Terör Örgütlerince Kullanımı ve DAEŞ Terör Örgütü", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 317, Mayıs 2017, ss. 27-29.
- Çınar, Mahmut, "Bir Kurtarıcı Modeli Olarak Mehdi ve Mehdiilik", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss. 25-31.
- DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu, DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Demir, Hilmi, "Ezoterik Radikal Bir Nifak Hareketi Olarak FETÖ", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 313, Ocak 2017, ss. 18-21.
- Demir, Hilmi, *Selefilere ve Selefi hareket İŞİD Ne Kadar Sünnidir?*, Özel Rapor, 21.Yüzyıl Enstitüsü, Ankara, Ağustos 2014,
- Gökçe, Ferhat, "İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı:272, Ağustos 2013, ss.14-16.
- Görgülü, Faruk, "Dini Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız" *Diyanet Aylık Dergi*, 300. sayı Aralık 2015, Ankara, ss.24-27
- Hatipoğlu, M. Said, *Hilafetin Kureysliliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2005. Eser, daha önce makale formatında yayımlanmıştır, bk., *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.23, 1979, ss.121-213.
- I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993), I-II, DİB Yayınları, Ankara 1995.
- II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27 Kasım 1998), I-II, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009), I-II, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- İlk Öğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı Ve Kılavuzu; Orta Öğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ankara 2010.
- Kalaycı, Mehmet, "Güncel Mezhebî Kutuplaşmaların Tarihsel Temelleri", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss. 10-13.
- Karadağ, Çağfer, "Asıl Din, Aşırı Yorum", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 321, Eylül 2017, ss.10-13.
- Karadağ, Çağfer, "Vahdete Engel Mezhepçilik", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 304, Nisan 2016, ss. 21-24.
- Kendi Dilinden FETÖ Örgütü Bir Din İstismanı, DİB Yayınları Ankara 2017.
- Keskin, Mehmet, *Caferi İlmihali*, DİB Yayınları Ankara 2010.
- Keskin, Mehmet, *Safii İlmihali*, DİB Yayınları Ankara 2010.
- Korkmaz, Siddik, "Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı" *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, ss. 21-23.
- Kutlu, Sönmez, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiç Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri" *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2009, Cilt: 12, s. 33, ss. 107-127.
- Levent, Lamia, "2013'te İslam ve Müslümanlar" *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss.22-24,
- Levent, Lamia, "Necdet Subaşı ile Mezhepler Üzerine Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, ss.28-31.
- Okur, Kaşif Hamdi, "Din Güvenliği Bağlamında Dinin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanması", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 321, Eylül 2017, ss. 6-9.
- Özköse, Kadir, "İrfan Geleneğinin Öncüleri", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 272, Ağustos 2013, ss. 17-21. "Ahlaksız Soru Sonrası Dini Soruları Cevaplandırma Platformu Kapatıldı", 9.1.2016 tarihli haber, <https://www.haberler.com/dn-sler-yuksekkurulu-baskan-ekrem-keles-dn-8045504-haber/> (15.10.2017).
- 13.7.2010 tarihli ve 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 22.6.1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun
- 28.02.2012 Resmî Gazete, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayın Yönetmeliği
- Salman, Yüksel, Rahmet Vesilesi Olarak Fıkhi İhtilaflar, *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, ss. 17-20.
- Salman, Yüksel, "Dini Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 300, Aralık 2015, Ankara, ss. 6-11.
- Şen, Osman, "Küreselleşen Terörizm Stratejisi", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 317, Mayıs 2017, ss. 22-24.
- Şentürk, Lütfü-Yazıcı, Seyfettin, *İslam İlmihali*, 27. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2016.
- Uludağ, Süleyman, "İrfanilik", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c. 22, ss. 444-445.
- Üçer, Cenksu, "İhtilaf Ahlakı'nın Temel İlkeleri" *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 314, Şubat 2017, ss. 27-31
- Üzüm, İlyas, "Din-Mezhep İlişkisi", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 277, Ocak 2014, s. 16-21.
- Yerlikaya, Turgay, "Küresel Bir Tehdit Olarak FETÖ", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 319, , Temmuz 2017, ss. 19-22.
- Yılmaz, H. Kamil, "İrfan Geleneği ve Marifet", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 272, Ağustos 2013, ss. 6-9.
- <http://hayratvakfi.org/index.php/kelime/said-yavuz-tr/>
- http://tesev.org.tr/tr/raporlar/?calisma_alani_id=251
- <http://www.hurriyet.com.tr/diyanet-isleri-baskani-mehmet-gormez-silinen-fetvayla-ilgili-ilk-kez-konustu-40040646>
- <http://www2.diyane.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Documents/olaganustutr.pdf>
- <http://www2.diyane.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Sayfalar/5DinSurasi.aspx>
- <http://www2.diyane.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/KitapTanitim/Ya%C5%99Fayan%20d%C3%BCnya%20liderleri.pdf>
- <http://www2.diyane.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/vebkutuphanesi.aspx>
- <http://www2.diyane.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/SureliYayinlar.aspx>
- <https://kurul.diyane.gov.tr/Etkinlik-Detay/285/olaganustu-din-surasi>
- https://www.diyane.gov.tr/userfiles/dinibilgiler/ilmihal_cilt_1.pdf